

ПРОАКТИВНА КРИМІНАЛІСТИКА: ВСТУП ДО ПРОБЛЕМИ

PROACTIV FORENSIC: INTRODUCTION

Біла В.Р., д.ю.н.,
доцент*Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України*

Шептуховський С.Є., к.ю.н.

Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України

У статті зроблено акцент на загально визнаній, втім мало розглянутій теорії, частині завдання криміналістики, а саме – на запобіганні та попередженні кримінальних правопорушень. Запропоновано позначати цю складову як “проактивну криміналістику”. Зазначено, що вона є більшою за “експертну” або “криміналістичну” профілактику, адже виходить за межі завдань, як профілактики, так і досудового розслідування та правосуддя. Проактивне начало розглянуто як таке, що відштовхується від загроз. Останні не є фактами і самі по собі не мають наслідків, в тому числі – правових. Тому навіть ідентифіковані загрози не надають правоохоронцям підстав для масштабного упереджувального втручання; поліцейське і безпекове обмеження прав і свобод є мінімальним і, з огляду на зростання злочинності, недостатнім. Констатовано явища парадоксу безпеки, який полягає у потребі обмеження прав задля їхнього ж захисту, а також у свідомому стримуванні правоохоронних спроможностей, насамперед проактивних, у демократичних суспільствах. В якості системної юридичної основи визначення кримінальних загроз визначено Кримінальний кодекс, котрий запропоновано розглядати як одну з ефективних моделей загроз. В силу принципу здійсненності кримінального переслідування як однієї з умов криміналізації, КК України не тільки визначає зміст т.зв. позитивної кримінальної відповідальності. Він одночасно є твердженням про певний стан спроможності правоохоронної системи (в т.ч. її криміналістичної компоненти), а також ставить перед цією системою де-юре здійснене завдання із забезпечення захисту від цих загроз, містить перелік діянь, які несуть суспільну небезпеку і тому можуть бути предметом цілеспрямованої діяльності з їх відвернення. Відтак, йдеться про “здійсненість” не лише переслідування за вчинення, але і запобігання кримінальним правопорушенням. Коло суб’єктів відвернення перелічених у КК загроз є широким, охоплюючи, зокрема, т. зв. оперативні підрозділи правоохоронних інституцій, а так само – безпосередньо носіїв інтересів, охоронюваних кримінальним правом (потенційних жертв посягання). При цьому ретроактивна, “реактувальна” складова застосування КК України не протиставлена проактивній, а є її фактологічною основою, матеріалом для екстраполяції і тенденцій. Зазначено, що “криміналістичні” та судово-експертні підрозділи наразі лишаються в межах ретроактивної парадигми, простір їх ініціативи є вузьким; завдання із забезпечення проактивно-орієнтованої діяльності вони не мають. На даний час наявне в межах “спеціального знання” суб’єкта судово-експертної і криміналістичної діяльності важливе уявлення про (виявлені злочинністю) вразливості об’єкта проактивного захисту, про прогнозовану поведінку зловмисника тощо майже ніяк не узагальнюється і тому не є частиною проактивного аналітичного начала (ILP). Запропоновано розглядати “проактивну криміналістику” як широку складову правоохоронної практики зі збільшенням ролі експертних служб органів правопорядку.

Ключові слова: кримінальні загрози, профілактика, превенція, запобігання кримінальним правопорушенням.

The article emphasizes a generally recognized yet under-theorized aspect of criminalistics – the prevention and deterrence of criminal offenses. It proposes to designate this component as «proactive criminalistics.» It is argued that this element exceeds the scope of «expert» or «forensic» prevention, as it extends beyond both preventive tasks and the functions of pretrial investigation and justice.

The proactive approach is described as one that is triggered by perceived threats. These threats are not actual facts and, by themselves, carry no consequences, including legal ones. Therefore, even identified threats do not grant law enforcement the grounds for large-scale preventive intervention; restrictions on rights and freedoms through policing and security measures remain minimal and, in light of increasing crime rates, insufficient.

The article highlights the “security paradox” – the need to restrict rights in order to protect them – as well as the conscious limitation of law enforcement powers, especially proactive ones, in democratic societies. The Criminal Code is identified as the systemic legal basis for defining criminal threats and is proposed as an effective threat-modeling tool. Due to the principle of enforceable prosecution as a condition for criminalization, the Code not only outlines the content of so-called “positive criminal liability,” but also reflects the capacity of the law enforcement system (including its criminalistics component). It formally assigns the system the task of safeguarding against these threats and lists acts that pose public danger and may, therefore, be targeted through preventive efforts.

The range of actors involved in such prevention is broad – from operational units within law enforcement agencies to the direct bearers of interests protected by criminal law (i.e., potential victims of offenses). It is noted that forensic and expert subdivisions remain confined within a reactive paradigm with limited room for initiative and lack tasks related to supporting proactively oriented activity.

Although the reactive application of the Criminal Code of Ukraine is not opposed to the proactive element, it serves as its factual foundation – a source of extrapolation and trend analysis. Nonetheless, the specific knowledge possessed by forensic experts regarding criminally revealed vulnerabilities of potential targets and the projected behavior of offenders is barely generalized and thus fails to contribute to the proactive analytical framework (e.g., Intelligence-Led Policing, ILP).

The article proposes viewing proactive criminalistics as a broad element of law enforcement practice, with increased involvement from expert departments.

Key words: criminal threats, prevention, deterrence, proactive crime prevention.

Постановка наукової проблеми. Величезну увагу криміналістиці приділено саме розслідуванню вчинення та готування кримінальних правопорушень, замахів на них: збиранню і дослідженню доказів, розвитку криміналістичної техніки та тактики розслідування. Однак цим її предмет не вичерпується, адже ця сфера наукової та практичної діяльності покликана розв’язувати завдання, що виникають під час роботи як із протидії кримінальним правопорушенням, так і запобігання їм [1, с. 7]. Останній напрям не здобув відчутного розвитку. Можливими

є декілька пояснень цього. Так, можна припустити, що поширення криміналістики за межі дослідження ознак фактично вчинених діянь є штучним, оскільки ця сфера цілком підпорядкована досудовому розслідуванню і не може виходити далі криміналістичної профілактики конкретних правопорушень чи забезпечення дій з припинення розпочатих кримінально протиправних посягань. Або ж, можливо, відсутній соціальний запит на криміналістичне забезпечення проактивної правоохоронної діяльності. Іншим поясненням може бути те, що превентивна,

запобіжна, попереджувальна тощо¹, одним словом *проактивна криміналістика* (тут і далі *курсив наш – авт.*) фактично існує, відома під іншими найменуваннями і є повсякденною, звичайною для широкого кола суб'єктів відносин діяльності із недопущення скоєння, із усунення передумов та умов вчинення суспільно небезпечних діянь. У такому разі проактивна криміналістика доповнює загальну і спеціальну превенцію та заходи з кримінологічного попередження, а її розвиток надає можливості для більш широкого та менш обтяжливого кримінально-правового захисту фактичних та потенційних та прийнятних суспільних відносин.

Водночас, як такий проактивний підхід визначається не усуненням наслідків, а недопущенням вчинення діянь (настання подій), які можуть такі наслідки спричинити. Фокус криміналістики, відтак, зміщується із дослідження засобів, предметів, знарядь, потерпілих та підозрюваних убик технічного і тактичного забезпечення роботи з випередження (кримінальних) загроз. Вказане не заперечує цінності знань, *post factum* здобутих “реактивною” криміналістикою, але спонукає розглядати кожен випадок вчинення злочину у трьох проактивних аспектах: (1) як успішне подолання злочинцем спеціально запроваджених запобіжних заходів (а отже недостатню ефективність останніх); (2) як джерело даних про напрямки удосконалення захисту та (3) для формування прогнозу щодо об'єктів і способів подібних посягань. Однак таке використання згаданих знань наразі не є предметом цілеспрямованої, організованої роботи, зокрема, державних спеціалізованих установ. Отже, доцільним є додаткове осмислення ролі та місця криміналістики саме як проактивного інструмента, застосування якого має власні підстави, коло суб'єктів і “соціальну ціну”.

У цій статті **метою** є формування наукового підґрунтя дальшого впровадження проактивної криміналістики, її виокремлення у самостійний дослідницький напрям. Досягнення поставленої мети потребує звернення до низки наукових **методів**, включно з історико-правовим, догматичним, герменевтичним, порівняльно-правовим, екстраполяцією та аналогією.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Поглядів, які б виносили за межі предмету криміналістики запобігання та протидію кримінальним правопорушенням, здається, не існує. Однак у порівнянні із науковим апаратом із забезпечення розслідування вже вчинених діянь, теоретичний доробок щодо криміналістичного попередження представлений значно меншою мірою. Порівняно нещодавніми прикладом відповідних робіт є публікація С. Перліна в якій розвиваються попередньо сформовані низкою науковців щодо “експертної профілактики злочинів” – допоміжної (щодо діяльності суб'єктів профілактики кримінальних правопорушень) ролі експертної установи, судового експерта, її співробітника, судового експерта тощо [2]. Дещо вужче питання – про забезпечення криміналістикою спеціально спрямованого попередження як складової методики розкриття злочинів – поставив у 2002 році В. Шевчук в рамках підходу “криміналістична профілактика злочинів” [3]. Ним встановлено, що завдання із попередження злочинів введено до предмета криміналістичної науки у 1925 році і отримало розвиток у 1930-х – 1960-х роках [4]². Сформована 1960-ті роки

ідея про розробку в рамках “криміналістичної профілактики” засобів, прийомів і методик попередження злочинів у майже незмінному виді подається у сучасних джерелах [3, с. 175], як в цілому сформована теорія. Відповідними її завданнями, серед іншого, наразі вважають: “запобігання злочинам, які готуються”, “припинення злочинів, які розпочалися, та ліквідація їх негативних наслідків”, а також “виявлення та усунення у процесі розслідування обставин, які сприяли вчиненню та прихованню злочинів ...” [6, с. 123]. Однак ідея про попередження злочинів як частину завдань криміналістики виникла раніше, майже одночасно із її виокремленням в самостійну наукову і прикладну галузь. Зокрема, у “Підручнику наукової (технічної) поліції” Р.-А. Рейс побіжно згадує можливість використання знання щодо способу дій готельних крадіїв саме для запобігання вчиненню ними злочинів [6, с. 227]. Відзначимо, що розуміння попереджувальної ролі поліції в цілому розглядалося як таке, що не потребує додаткового обґрунтування. Так, у передмові до згаданого підручника префект паризької поліції Л. Люпін зазначає: “передусім, її [поліції] завданням є попередити правопорушення [фр. – *prévenir les délits*], або принаймні розшукати осіб, що їх вчинили, із тим, щоб передати їх у розпорядження правосуддя” [6, с. 5]³.

Викладення основного матеріалу дослідження. Як зазначалося, криміналісти не відмовляють своїй науці у праві на внесок до справи унеможливлення вчинення злочинів. Наприклад, закономірним продовженням проблематики використання криміналістично значущої інформації для виконання завдань зі встановлення механізму злочинної поведінки (та його особливостей, деталей) на стадіях готування, замаху на кримінальне правопорушення чи уже вчиненого кримінального правопорушення такі вчені вважають постановку питання щодо способу, в який *планується* вчинення правопорушення; обговорюється і значення такої інформації для попередження кримінальних правопорушень [5, с. 123]. У підручниках і монографіях з криміналістики розробку ефективних методів і засобів не тільки розслідування, але і *попередження* кримінальних правопорушень віднесено до завдань криміналістичної методики [7]; усунення і попередження причини і умов скоєння злочинів належить до критеріїв тактичних прийомів в рамках криміналістичної тактики [8, с. 268]; самі ж засоби і методи, призначені заходів розкриття та попередження злочинів визначаються як криміналістична техніка [8, с. 54; 9, с. 6]. Однак, поставивши перед криміналістикою таке завдання, її дослідники не демонструють помітного зацікавлення у розкритті саме превентивного, попереджувального її потенціалу, не кажучи про практично-орієнтовані методи, методики та зразки техніки.

Натомість жвавий і стійкий інтерес до проблеми запобігання, протидії, превенції тощо кримінально протиправної діяльності виявляють науковці в усіх інших науках кримінально-правового циклу, насамперед у кримінології (виявлення детермінант злочинності в цілому, видів злочинів та конкретних кримінальних правопорушень, вплив на причини та умови їх вчинення в рамках кримінологічного попередження), кримінальному праві, але і юридичної науки в цілому (юридична психологія, міжнародне право). Крім того, забезпечення правопорядку саме як стану захищеності від загроз злочинності в цілому і кримінальних правопорушень зокрема розглянуто в працях представників економічної теорії; прикладом є погляди нобелівського лауреата Геррі Бекмана про співвідношення шкоди, яку заподіює злочинність із суспільними витратами на роботу з їх попередження [10, с. 169–217]). Не обминають ува-

¹ Хоча слова “запобігання”, “протидія”, “попередження”, “профілактика” та “превенція” мають очевидні відмінності і використовуються як самостійні наукові та правові категорії, для цілей дослідження проактивних аспектів криміналістики у цій статті дозволимо собі їх вжиток як дуже близьких за значенням, взаємозамінних в загальному їх розумінні як діяльності, провадження якої перешкоджає настанню події чи вчинення дії, які без такого перешкоджання мали би місце.

² Свідомо не вдаємося до змістовного аналізу цього доробку з тієї причини, що відповідні згадані В. Шевчуком публікації видано на території та мовою, щодо яких застосовними є етичні принципи, спрямовані на обмеження присутності у науковому просторі України елементів імперської політики [4].

³ “Avant tout, sa mission est de prévenir les délits ou tout au moins d'en rechercher les auteurs pour les mettre à la disposition de la justice” [6, с. 5].

гою проблему попередження злочинів також соціологія і управлінські науки. Заклики “ніколи знову” саме щодо кривавих і жорстоких злочинів лунають з боку дослідників історії та політології.

Отже, перш ніж окреслити завдання криміналістики у попередженні кримінальних правопорушень, запобіганні їм, необхідно розібрати питання про соціально-юридичний зміст та правову основу такого попередження. Вказане потребує короткого занурення у проблему правоохоронної проактивності і протидії кримінальним загрозам.

Перехід від реагування на вчинені кримінальні правопорушення (реактивного підходу) до діяльності з упередження загроз їх вчинення (проактивного і предиктивного) є сталою тенденцією. Її відображають вже назви функціональних структурних ланок у правоохоронних інституціях (підрозділи превентивної діяльності, Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України; підрозділ управління ризиками у Бюро економічної безпеки; Управління стратегічного аналізу та оцінки ризиків Державного бюро розслідувань тощо). Такий перехід відповідає євроінтеграційним прагненням України. Ще у жовтні 1999 року на засіданні Європейської Ради в Тампері визнано, що “громадяни мають право чекати від Європейського Союзу активних дій, спрямованих на захист їх свободи та законних прав, які ставлять під загрозу серйозні форми злочинності” [11, абз. 7 преамбули]. Договором про створення ЄС передбачено можливість визначення Європейським Парламентом і Радою заходів з просування і підтримки дій Держав-членів “in the field of crime prevention” – у сфері попередження злочинів (ст. 84) [12, ст. 84]. В рішенні Ради ЄС про створення EUCPN – Європейської мережі запобігання злочинності сформульовано визначення запобігання злочинності (crime prevention): “... всі заходи, які мають на меті зменшити або іншим чином сприяти зниженню злочинності та почуттю незахищеності громадян як кількісно, так і якісно, або шляхом безпосереднього стримування злочинної діяльності, або шляхом політики та заходів, спрямованих на зменшення потенціалу злочинності та причин злочинності” [13; 14, ст. 1.3]. В Угоді про асоціацію [15] України з ЄС визначено конкретні сфери запобігання, превенції та попередження злочинності⁴. Проактивна протидія злочинності, відтак, становить частину міжнародних зобов’язань України.

Але реактивна парадигма лишається стійкою. Серед іншого, причиною є вкорінене у правову систему переважання юридичних наслідків події над загрозою як підставою для заходів примусу. Реагування на порушення має бути неодмінним і застосовуватися до кожного факту (насамперед тому, що невідворотність покарання утримує *потенційних злочинців*). Упередження, зниження імовірності його вчинення – є лише бажанням. І при цьому, не завжди і не всіма. Поданий вище європейський погляд був би неповним, якщо не згадати про заборони, встановлені з метою стримування проактивності. Цими заборонами правоохоронці обмежуються у джерелах, строках і способах обробки інформації, зокрема, персональних даних, банківської таємниці. Прикладами є три-

ваюча дискусія в ЄС про використання поліцейськими бази біометричних даних міграційних служб, винятковий характер доступу до житла, спеціальні правила і підстави ведення безпекових обліків, відеоспостереження, моніторингу телекомунікацій та фінансової поведінки тощо.

Справді, на відміну від вчиненого діяння, можливе, вірогідне, імовірне, прогнозоване тощо правопорушення юридичним фактом не є. Воно не створює наслідків, не є дійсним. Джерелом превентивних правоохоронних повноважень, відтак, є не справжнє, а гадане, і навіть не об’єктивно можливе, а те, що сприйняте за можливе (розбіжність між реальним та усвідомленим визнана, наприклад, у нормі щодо уявної оборони від посягання – ст. 37 КК України [16]). Приводи та підстави для діяльності з випередження загроз мають характер умовиводів і не характеризуються чіткістю, притаманній даним щодо факту – де, коли, хто, як, проти кого, в який спосіб, навіщо, скільки, як вплинуло. Тому органи правопорядку обмежені у відправленні своїх повноважень, коло останніх зосереджено здебільшого в рамках реальності, а не віртуальності. Звісно, на відміну від кримінальної відповідальності чи кримінального процесуального примусу, підставою проактивної правоохоронної діяльності є не обвинувальний вирок (підстава кримінальної відповідальності, ч.ч. 1, 2 ст. 2 КК України) і навіть не дані про *виявлене* кримінальне правопорушення (ч. 1 ст. 214 КПК України, є підставою для початку досудового розслідування). Не заперечуючи можливість випереджальних дій саме в ході досудового розслідування, зазначимо, що останнє не може вмістити в себе діяльність із запобігання загрозам вчинення кримінального правопорушення в цілому. Звідси – питання про організаційно-правові форми, правові засоби, суб’єктів, строки тощо діяльності з протидії кримінальним загрозам. Загрозу, оскільки її констатовано, слід вважати наявною до тих пір, поки не буде здобуто доказів протилежного. Чи потрібне доказування умислу та вини для відвернення загрози, якщо таке відвернення не зводиться до покарання? Постановка питання про вину у невчиненому діянні неможлива; при вчиненні кримінального правопорушення з необережності відсутній умисел. Виявлення наміру, до поки він не втілений у конкретні дії, за загальним правилом теж не є кримінальним правопорушенням; до того ж у системній діяльності з протидії загрозам неможна покладатися на те, що будь-яка особа попередньо виявлятиме свої наміри. Тож від чого слід відштовхуватися при пошуку і аналізі загроз як першого кроку проактивності? Цікаво, що саме узагальнення даних про злочини, аналіз злочинності як масового явища надає підстави для встановлення тенденцій, які визначатимуть майбутні стани у разі невжиття заходів протидії цим тенденціям. Деякі загрози, відтак, є екстраполяцією, розвитком реактивного підходу. Але окрім того існує імовірність вчинення діянь та подій, які ніколи не траплялися раніше. Ігнорувати їх повноцінна проактивна модель не повинна.

Як неважко вивести з формулювання загроз, їх зміст полягає у небажаному, але за невжиття заходів протидії – імовірному чи неодмінному стану чи події.

Закон про кримінальну відповідальність містить приклади того, що подібне невжиття становить підставу юридичної відповідальності. Так, на особу, котра має змогу усунути небезпеку для життя, в якій опинилася інша особа, покладається обов’язок з надання допомоги (залежно від відносин із потерпілим – ст. 135 або 136 КК України; подібні норми наявні у кримінальних кодексах Казахстану, Таджикистану, Узбекистану, Азербайджану, Грузії, Молдови, Литви, Польщі, Франції, Іспанії, Чехії, Китаї [17]). Джерелом наслідків визнається діяння з залишення, а не сама небезпека. Небез-

⁴ Спільне запровадження ... превентивної політики щодо боротьби з нелегальною міграцією, а також захисту жертв таких злочинів (п. “b” ч. 2 ст. 16) Взаємними є зобов’язання щодо: співробітництва з метою запобігання поширенню зброї масового знищення, супутніх матеріалів і засобів їхньої доставки (ст. 11), запобігання та боротьби з тероризмом (ст. 13), попередження та запобігання актам тероризму (ст. 23), запобігання та боротьби з легалізацією (відмиванням) коштів та фінансуванню тероризму (ст. 20), відводу хімічних прекурсорів, що використовуються для нелегального виробництва наркотиків та психотропних речовин (ч. 2 ст. 21), у боротьбі з кримінальною та незаконною організованою чи іншою діяльністю, а також з метою її попередження (ст. 22); запобігання шахрайству (ст. 75, пп. “b” ч. 1 ст. 76, пп. “i” ч. 2 ст. 141) і явищу корупції (ч. 4 ст. 347, ч. 1 ст. 459), зокрема корупційним діянням під час укладення державних контрактів (ч. 5 ст. 151), експорту контрафактних товарів (пп. “e” ч. 2 ст. 252) [15].

пека ця має імовірнісний характер; якби йшлося про неминучість, залишення у такому стані слід би було розглядати саме з позицій посягання на життя чи здоров'я. Обов'язок з допомоги випливає, за загальним правилом, вже з можливості її надати (ст. 136 КК України). Розглянутий приклад становить цінне джерело даних про правові засади проактивності: наявність (усвідомленої відповідальним суб'єктом) загрози іншій особі; його здатність надати допомогу, яка усуває цю загрозу; визначна роль у ланцюгу причинності відведена не небезпеці, а діянню із залишення у ній (під її впливом) іншої особи. Суспільно небезпечними визнано: створення небезпечних умов (поміщення у небезпеку); пасивну поведінку (неусунення наявної небезпеки); фізичні наслідки небезпеки для організму потерпілого. Вкрай важливим є і те, що дії з проактивного усунення небезпеки, яка загрожує іншим особам, вимагаються законом від загального суб'єкта кримінальної відповідальності (ст. 136 КК України), тобто від усіх повнолітніх осудних фізичних осіб. Чи застосовується подібна логіка і до держави, до її органів чи представників? Адже зміст і спрямованість її діяльності визначають права і свободи людини та їх *гарантії*, а утвердження і *забезпечення* таких прав і свобод є головним обов'язком держави [18, ст. 3].

Превентивний елемент у законі про кримінальну відповідальність подано у ч. 1 ст. 1 КК України, яка проголошує завданням Кримінального кодексу “правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності ... від кримінально-протиправних посягань”, “забезпечення миру і безпеки людства”, а також “запобігання кримінальним правопорушенням”. Відповідно, КПК України (ч. 1 ст. 2) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень визначає складовою завдання кримінального провадження; її відокремлено від, зокрема, “забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду ...”. Однак вже визначення кримінального провадження (п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК України) зводить останнє до досудового розслідування і судового провадження, процесуальних дій у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Отже, процесуальна форма реалізації завдання як матеріального, так і власне процесуального кримінального права в частині з захисту від кримінальних правопорушень, запобігання їм, очевидно, відсутня. Ані на досудове розслідування, ані на наступне за ним правосуддя це завдання не покладено.

Цю прогалину заповнює (втім, вочевидь, лише частково) інша процесуально-процедурна форма застосування законодавства України про кримінальну відповідальність, а саме – оперативно-розшукова діяльність. Відповідно, суб'єктами запобігання кримінальним правопорушенням є не тільки (і не стільки) органи досудового розслідування. Відповідну діяльність здійснюють інші структурні ланки правоохоронних інституцій, а саме – підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Законом України “Про оперативно-розшукову діяльність” [19] для них встановлено низку виразно превентивних обов'язків (п.п. 1, 4, 5 ч. 1 ст. 7): “... вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення кримінальних правопорушень та викриття причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, здійснювати профілактику правопорушень”; “інформувати відповідні державні органи про відомі їм факти та дані, що свідчать про загрозу безпеці суспільства і держави...”; “здійснювати взаємодію ... з метою швидкого і повного попередження, виявлення та припинення кримінальних правопорушень”. Усунення загрози, а саме – захист від протиправних посягань здійснюється (спеціальними [20]) заходами безпеки [21]; зокрема, в рамках оперативно-розшукової

діяльності (абз. 7 п. 1 ч. 1 ст. 6, п. 6 ч. 1 ст. 7, ч. 15 ст. 9, п. 4 ст. 10 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” [19]) – незалежно від того, чи відповідне посягання є предметом досудового розслідування. Механізм забезпечення безпеки тут є вочевидь проактивним. Примітно, що у ньому усунення загрози є не метою, а лише засобом забезпечення належних умов для виявлення і розслідування кримінальних правопорушень, діяльності суду і правоохоронних органів. На це чітко вказує родовий об'єкт ст. 380 КК України, розміщення кримінально-правової норми про відповідальність за нежиття заходів безпеки саме у Розділі VIII (Кримінальні правопорушення проти правосуддя) Особливої частини КК України. Істотною особливістю є застосування правообмежень здебільшого до потенційної жертви посягання; подібним є підхід під час (державної) охорони вищих посадових осіб.

Спираячись на “класичні” розділи криміналістики – криміналістичні техніку, тактику та методику, замислилось, чим можуть бути “проактивні” її складові? Які технічні, організаційні рішення – існують виключно для протидії загрозам вчинення кримінальних правопорушень? Така протидія є поширеною і давньою, набагато старшою за криміналістику, суспільною практикою, а також суттєвим аспектом розвитку техніки. Тож прикладів безліч. Охорона об'єктів, голографічний захист документів і грошових знаків, шифрування вмісту електронних повідомлень та розмежування повноважень користувачів інформаційних систем, обмеження обороту низки видів майна, які є джерелом підвищеної небезпеки тощо. Навіть грати у в'язницях є матеріальним запобіжником втечі. Помітно, що коло суб'єктів застосування перелічених організаційних і технічних рішень є більш широким, ніж органи правопорядку, не кажучи вже про їхні криміналістичні служби. Загальною правовою підставою впровадження засобів захисту від загроз (кримінальних) посягань, в цілому, є юридичне визнання суспільно небезпечними діянь, запобігання яким є метою застосування заходів і засобів. Зумовлені захистом обмеження і витрати є необхідною обороною у її найбільш широкому розумінні (з певними обмовками, які в кримінальному праві досліджуються в рамках проблеми завчасної та надмірної оборони). Також очевидно, що відповіді на потенційні загрози мають під собою уявлення – зумовлене екстраполяцією чи моделюванням – про конкретні способи дій, *modi operandi*, можливого порушника. Хто ж тоді є суб'єктами реалізації наступальної і діяльнісної “проактивної” складової криміналістики? Яким чином мають вони визначати необхідні для такої наступальності загрози? Виходить, що до проактивної протидії злочинності долучаються насамперед потенційні жертви. Але, на відміну від правоохоронців, у них згадані уявлення базуються здебільшого на знаннях про об'єкт захисту, але не про спосіб нападу. Правоохоронці ж збирають дані про поведінку, ресурси і наміри зловмисників, системно досліджують злочинність як явище, розвиток якого підкоряється певним закономірностям, а прояви можуть бути спрогнозовані. Частину цієї обізнаності надають експертні служби та інші суб'єкти проведення криміналістичних видів експертиз, оскільки об'єктом їх дослідження є засоби, знаряддя, предмети кримінального правопорушення, оцінка розміру та характеру шкоди. Однак, ані в експертно-криміналістичному, ані в судово-експертному режимі діяльності згадані служби, як і суб'єкти судово-експертної діяльності [22, ст. 7] – в цілому – всерйоз не розглядають як частину свого завдання запобігання і протидію можливим кримінальним правопорушенням. Навряд чи можна вважати їх роботу проактивною. Чи не варто

в такому разі визнати номінальний, декларативний характер цієї частини предмету криміналістики як науки і практики?

Дійсно, наявними є законодавчі обмеження щодо поводження з результатами експертизи (а саме – особистий обов'язок експерта “... не повідомляти *будь-кому*, крім особи, яка його залучила, чи суду про хід проведення експертизи та її результати” – п. 4 ч. 5 ст. 69 КПК України) та реалізації експертної ініціативи лише повідомленням про виявлені значущі для справи *факти* [22, п. 2 ч. 1 ст. 13]. Вочевидь заборони, що призводять до фрагментації інформації, стримування експертної ініціативи, слід відносити до причин відсутності цілеспрямованої діяльності з узагальнення саме ними цих результатів задля виявлення важливих для запобігання злочинам і злочинності тенденцій, типових особливостей, ефективних засобів захисту, які злочинці виявилися неспроможними подолати. Аналітичний потенціал осіб, які застосовують свої спеціальні знання для потреб кримінального судочинства (експертів, спеціалістів) обмежує свою реалізацію науковою діяльністю і обміном досвідом. Але ані згаданий потенціал, ані інституційний досвід як такі не стали частиною проактивного підходу, рушієм якого є управлінсько-аналітична концепція ILP (intelligence-led-policing). Як наслідок, реалізація ILP-підходу *консервує ретроактивну роль* криміналістики. Наприклад, в рамках оцінки Європолем кібер-загроз за “проактивною” методологією iOSTA констатовано проблему доступу провайдерів (та, слідом за ними – правоохоронців) до контенту, захищеного наскрізним зашифрованим спілкуванням (end-to-end encrypted communication, E2EE). Вирішення такої проблеми запропоновано шляхом розширення поліцейського доступу до метаданих для картографування мереж і ідентифікації підозрюваних цілей саме в рамках *розслідування* [23, с. 23–25], але не усунення технологічного відставання *запобіжної* складової правоохоронної діяльності. Наведений приклад також підводить до питання про суб'єктів і способи формулювання загроз. Зокрема, згадана iOSTA є результатом діяльності Європолу, тобто європейської агенції, яка взаємодіє із поліцейськими силами держав-членів ЄС, надає аналітичне та криміналістичне сприяння розслідуванням. Це – *майже* (бо не має повноважень з поліцейського примусу) поліцейський орган. Виходить, що і бачення кримінальних загроз, і протидію таким загрозам формують правоохоронці.

В силу обмеженості ресурсів та масовості злочинів, самостійно констатовані і оцінені правоохоронцями загрози зумовлюють встановлення пріоритетів роботи, свідомо забезпечуючи другорядні напрями за залишковим принципом; створюються передумови до вибіркового захисту і вибіркового ж правосуддя. Також, зважаючи на певну довільність у тлумаченні змісту загроз, цілком можливо обирати пріоритет не на основі ступеню серйозності загроз, а виходячи із практичної (управлінської) зручності протидії лише деяким з них.

В світлі викладеного постає питання про те, як у рамках проактивності має ідентифікуватися загроза.

Будь-яке розслідування поступово формує обізнаність правозастосовних органів та суду про підставу кримінальної відповідальності в розрізі всіх елементів складу кримінального правопорушення. На відміну від такого складу як юридичного (кримінально-правового) факту, доктрина не надає уявлення про *склад загрози*. Навіть у безпековому законодавстві [24; 25] загрози просто констатуються, іноді навіть без поділу на потенційні і реальні. Як правова підстава, така констатована загроза є презумпцією, а отже – містить фіктивний елемент. В свою чергу робота з запобігання загрозі ніяк не передбачає попереднє її доказування. Її не-актуалізація може бути результатом сукупної чи самостійної дії різних чинників. У кримінально-правовій доктрині пору-

шено – і не вирішено остаточно – проблему множинної причинності, зумовленість одного наслідку кількома чинниками. В цілому ця проблема розглядається в рамках вчення про склад кримінального правопорушення, а саме – причинно-наслідкового зв'язку як факультативного елемента такого складу. Однак такий зв'язок має значення і в інших випадках – для оцінки правомірного вчинку, унормованого кримінальним правом (наприклад, ч. 4 ст. 258-5 КК України). У разі ж, коли відверненню (чи настанню) загрози передують (неефективні, недостатні) дії з її відвернення так само не завжди можна казати про те, що такий стався саме в наслідок дії із запобігання. Таким чином, крім ознаки т.зв. матеріального способу конструкції об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, причинно-наслідковий зв'язок також наявний між правомірним вчинком та його оцінюваним кримінальним правом результатом, та/або між імовірним вчиненням кримінального правопорушення і діями з перешкодження його вчиненню. Звісно, говорячи про причинно-наслідковий зв'язок слід згадати і формальний склад кримінального правопорушення: перенесення моменту закінчення кримінального правопорушення на саме протиправне діяння, а не його наслідки, також містить елемент проактивності – адже надає змогу припинити суспільно діяння раніше, ніж виникли наслідки, характер яких і визначає суспільну небезпечність діяння. Отже відсутність причинно-наслідкового зв'язку тут теж містить елемент припущення, яке виконує роль юридичного факту, тобто має місце презумпція. Далі, принцип, закладений у нормах про кримінальну відповідальність за залишення у небезпеці, ненадання допомоги, можна звести до ідеї про те, що бездіяльність, *непротидія є внеском у розвиток причинності*. Тут ланцюг причинності є довшим, він уключає джерело небезпеки, невикористання можливості з його усунення і наслідки цього неусунення; при цьому причиною таких наслідків є не сама небезпека, а попустительство щодо її настання. Водночас існує і інший напрямок причинно-наслідкового зв'язку – між загрозою і її констатацією. Звісно, фактично загрози існують не тому, що їх виявили. Але саме їх ідентифікація, усвідомлення визначає обов'язок протидіяти їх розвитку. Тут проактивний підхід повертає до аристотелівської ідеї “кінцевої причини”: як і у ній майбутня подія визначає подію минулу. А саме – небажаний, неприйнятний майбутній стан актуалізації загрози (або ж навпаки, бажаний стан її відсутності, тобто власне кінцева причина) визначає рішення і дії з відвернення загрози вже зараз. У культурі є приклади критичного осмислення – із доведенням до абсурду – набрання загрозою властивостей абсолютної підстави правоохоронного втручання (наприклад [26; 27]), а так само – охарактеризовано кризу суспільства, членів якого поміщено в умови повного захисту від небезпек [28]. Незграбною проактивністю характеризується і ломброзіанський варіант антропологічної школи (у колись нероздільній зв'язці соціології, кримінології, криміналістики і біології) із його реінкарнацією у XX ст. біосоціальному [29, с. 1–6; 30] напрямку. У політиці гіпертрофовані загрози стали частиною пропаганди, зокрема – пропаганди війни, позбавивши сучасних агресорів необхідності пошуку бодай якоїсь *Cosa belli*. Тож і у правоохоронній роботі проактивна завязатість може набуті ролі самостійного джерела проблем.

Таким чином, з одного боку – проактивна правоохоронна діяльність є необхідною, адже запобігання, недопущення вчинення кримінальних правопорушень є ідеальним способом забезпечення правопорядку, свідченням найбільшої ефективності правоохоронної функції держави; і навпаки – пасивність і непередбачливість перед лицем загрози є поведінкою неприпустимою і, за певних умов, протиправною. З іншого боку – правоохоронці мають можливість самостійно визначати, що їм вважати

загрозою. Припинення ними діяння не тільки до того, як воно стало суспільно-шкідливим, але і раніше набуття ним ознак суспільно небезпечного створює проблему перешкоджання де юре і де факто правомірним діям. Що є синонімом поліцейського свавілля. Посилене технікою і методами криміналістики, її спеціальними знаннями тощо таке перешкоджання стало би непереборним.

Вказану суперечність, вочевидь, відчувають і самі правоохоронці, принаймні, в Україні. Наприклад, надане їм право на превентивне затримання (ст. 15-1 Закону України “Про боротьбу з тероризмом” [31], ст. 615 КПК України в первинній редакції [32]) було проігноровано практикою і згодом заблоковано на підзаконному рівні [33].

Отже, розглядаючи концепцію проактивності як таку, маємо парадокс безпеки: демократична і сильна держава має захищати своїх громадян, однак міра такого захисту зворотно пропорційна рівню свобод; заходи захисту прав одночасно є заходами обмеження, знову ж, прав. Наявність цього парадоксу підтверджують діаметрально протилежні приклади зухвалих злочинів у демократичних країнах і кричущі порушення прав людини державою у тоталітарних суспільствах. Чи має це протиріччя якесь вирішення? Чи існує форма захисту від загроз, котрий не стримує руху суспільства вперед, проте надійно захищає його членів? Зрештою, чи існує правовий орієнтир і рубіж для визначення правоохоронцями способів, підстав, ступеню свого проактивного втручання?

Відповідь не очевидна. Пошук оптимального, збалансованого рішення триває. Але вже зараз можна сказати, що, на відміну від всіх інших безпекових загроз, загрози кримінальні можуть бути формалізовані і є наперед ідентифікованими на загальному рівні. Так, в усіх сучасних державах основою балансу свобод і обмежень є законодавство про кримінальну відповідальність, в більшості випадків – кодифіковане. Відомо, що поява кримінально-правової норми є (одним з) наслідків констатації факту наявності певної загрози (потенційної чи реальної) [34, с. 49]. Тому в рамках проактивного підходу кримінальні кодекси, у т.ч. КК України (передусім – його Особлива частина), мають розглядатися не інакше, як комплексна **модель загроз** суспільству. Звісно не всіх – лише таких, що їх упередження можливе правовими засобами і потребує саме їх.

Інтерпретація КК України як безпекового документа надає більш повне уявлення про механізм і дозволяє уточнити характер методу кримінально-правового регулювання. Встановлені ним заборони адресовані лише деліктоздатним суб’єктам (дієздатним фізичним особам, які досягли певного віку); такі заборони охоплюють лише те, що закон вважає небезпечним, тобто є з одного боку – ідентифікованими загрозами, з іншого – правовою підставою для діянь із запобігання ним. Потенційність загрози – її виокремлення не на основі емпіричних даних, а лише на підставі прогнозу, ніяк не зменшує її актуальності, тому окрім заборони вже сформованих неприйнятних практик під заборону потрапляють і діяння, що можливо ніколи не вчинялися.

В такому світлі цілком конкретно стає гіпотеза як елемент структури кримінально-правової норми – це припущення про умову необхідності її застосування. Наприклад, ст. 112 КК України “Посягання на життя державного чи громадського діяча” вказує на те, що у зв’язку з їх державною чи громадською діяльністю визначеного кола осіб чіткою є загроза посягання на їхнє життя. В проактивному контексті гіпотеза є також описом кримінально-правових відносин, коло учасників яких у рамках позитивної кримінальної відповідальності є більш широким, ніж у зв’язку із вчиненням правопорушення. Так, гіпотеза ст. 289 “Незаконне заволодіння транспортним засобом” КК України надає будь-якому потенційному потерпілому право застосовувати такі

правомірні засоби, які можуть перешкодити спробам такого заволодіння (а за Правилами дорожнього руху – це є навіть обов’язком: “15.12. Водій не повинен залишати транспортний засіб, не вживши всіх заходів, щоб не допустити його самовільного руху, проникнення до нього і (або) незаконного заволодіння ним” [35]). Умова застосування ст. 305 “Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів” – пов’язана із митним контролем і забезпечує уповноважені органи не тільки правом шукати приховане від митного контролю в місцях його проходження, але і перешкоджати вчиненню транскордонних переміщень поза такими місцями.

Кримінальне право не просто констатує реальну чи потенційну (поточну чи прогнозовану) загрозу (матеріальне право), але через юрисдикцію і підслідність (процесуальне право) встановлює суб’єктів, відповідальних за її відвернення. Однак, підслідність, за визначенням, стосується лише досудового розслідування, тобто є в принципі реактивним інститутом. На проактивному щаблі вона трансформується у функціональність, компетенцію державних інституцій. Останні визначено набагато менш конкретно, що може пояснювати як конкуренцію, так і пасивність у протидії загрозам.

Правовою доктриною (П.Л. Фріс, В.О. Навроцький, О.О. Пашенко, М.І. Хавронюк та інші) вироблено правила, або ж обставини криміналізації. Їх важливо розглянути, оскільки ці правила, в світлі наведеного вище, є способом виявлення та констатації кримінальних загроз, а їх застосування є проактивною діяльністю на макрорівні. Не вдаючись до повного їх викладу, зосередимося лише на деяких:

спосіб кримінально-правового захисту не повинен бути суспільно небезпечним та/або обтяжувати суспільні відносини в більшій мірі, ніж гадане суспільно небезпечне діяння.⁵ Це правило можна застосувати і на нижчі, конкретні рівні запобігання кримінальним загрозам: засіб запобігання не повинен сам по собі становити суспільну небезпеку;

боротьба із суспільно небезпечним діянням має здійснюватися за допомогою саме кримінального права, оскільки воно забезпечує захист від суспільно небезпечних діянь, який не надають інші правові засоби. Але якщо кримінальне право теж неспроможне, криміналізація недоречна. Суспільно небезпечні діяння в цьому разі лишаться такими, і межа, за якою кримінальне право не може їм протидіяти збігається із рубіжем, за яким право в цілому вже не може виконувати функцію регулятора суспільних відносин.

заборона має бути дієвою, забезпеченою всіма необхідними засобами. Можливість боротьби з діянням за допомогою кримінально-правових засобів найбільш наочно виражається через так звану “процесуальну здійсненність” переслідування. Будь-яка ознака складу кримінального правопорушення повинна бути сформульована так, щоб його вчинення могло бути виявлено і доведено [36, с. 270–271, 295]. Очевидно, що процесуальний аспект не є єдиною умовою дієвості, і тут слід говорити більш широко – про принципову можливість забезпечення невідворотності покарання за порушення відповідної заборони. Зокрема, мають бути наявними сили, засоби, ресурси для реалізації кримінально-правової заборони [36, с. 270–271, 295]. Дієвість чинних (а у разі рішення про криміналізацію – і нових) кримінально-правових норм визначається рівнем спроможності правоохоронної та судової системи. З огляду на позитивний аспект кримінальної відповідальності та охоплення завданням КК України зокрема запо-

⁵ Це правило створює і міжгалузеві правові ефекти: недопустимість доказів, одержаних незаконним шляхом, у т.ч. – абсолютну заборону використання катування як методу одержання зізнання; феномен малозначності діяння, інститут приватного обвинувачення;

бігання кримінальним правопорушенням, видається вартим поставити питання про віднесення до правил (умов, обставин) криміналізації не лише переслідування, але і запобігання кримінальним правопорушенням.

Отже, рівень правоохоронної спроможності є одним критеріїв, які мають бути враховані під час криміналізації. Ця спроможність має багато складових: правове, організаційно-правове, матеріальне, технічне тощо. І, не в останню чергу, її визначає стан криміналістичного і судово-експертного забезпечення. В обох своїх проявах це забезпечення полягає у використанні спеціальних знань. Звісно, це знання має стати тенденцією до поглиблення, удосконалення, раціоналізації. Свідченням цього є поглиблення спеціалізації – все більш складна і розгалужена класифікація судових експертиз в Україні. Судово-експертні установи надають суду і учасникам провадження дедалі більший спектр можливостей для дослідження дедалі більшого кола об'єктів; збільшується надійність і економічність криміналістичної техніки. Суспільний запит, який не був реалізований через відсутність наукових та технічних можливостей, по мірі їх розвитку задовольняється. Долається розрив між нагальними потребами і правоохоронними можливостями щодо захисту суспільних відносин. Але чи не відбувається навпаки? Чи не диктуються – без очевидної суспільної потреби – кримінально-правові заборони вже тим фактом, що їх може бути забезпечено технічно? Тобто нібито інтереси визначаються можливостями – і тільки ними? Або – ще гірше – криміналізація не вважає на такі “дрібниці”, як відсутність⁶ наукової і технічної основи для протидії новим видам кримінальних правопорушень?

Відштовхуючись від здійсненості кримінального переслідування розглянемо завдання кримінально-правової заборони більш широко – у проактивному, запобіжному аспекті. Кожне встановлення заборони вимагає від держави не тільки і не стільки знайти і покарати порушника, як не допустити порушення в принципі. Звісно, факт криміналізації означає, що законодавець вважає державу, насамперед – її правоохоронну систему, спроможною запобігати, попереджати, припиняти, розслідувати відповідні злочини та застосовувати кримінальне покарання до осіб, які їх вчинили. Що уключає і вимогу до системи криміналістичного і судово-експертного забезпечення.

Свідченням коректної криміналізації важливою є ефективність кримінально-правової заборони. Така ефективність має три рівні: (1) унеможливлення порушення; (2) запобігання порушенню, можливість вчинення якого не усунена; (3) припинення порушення, яке триває, і притягнення до відповідальності за порушення, запобігти якому не вдалося. Релевантними, але вочевидь не охопленими власне забороною, є відвернення, зменшення негативних наслідків порушення та кримінально-правова реституція – відновлення стану, який існував до порушення.

Відповідно до цих рівнів ключову роль для дієвості заборони відіграє спочатку виявлення та зменшення значення ролі детермінант злочинності як негативного і відносно масового суспільного явища, підвищення обізнаності та зменшення суспільної толерантності та соціальної лінії; потім – створення умов, які ускладнюють, роблять порушення заборони складним, недоцільним, менш привабливим, ніж правомірні способи задоволення потреби, а для необережних форм – запровадження технічних і організаційних заходів, які зменшують імовірність порушення заборони внаслідок людської не-

обачності, помилки. Коли йдеться про порушення, яке вже готується або перебуває на стадії замаху, ефективність заборони досягається цілеспрямованими заходами з виявлення ознак діяння; закінчене кримінальне правопорушення виявляється через його наслідки, спричинені діянням зміни. Якщо спочатку йдеться про здебільшого кримінологічне попередження, по мірі звуження до конкретного ризику вчинення кримінального правопорушення на перший план виходить криміналістика. Адже саме її завданням є забезпечення не тільки розслідування, але і, залежно від конкретних доктринальних обґрунтувань – запобігання кримінальним правопорушенням або їх попередження. Звідси, з деякою часткою умовності і взаємоперетинання, можна розподілити сферу відповідальності – на першому рівні – кримінології, на другому – “проактивної” криміналістики, на третьому – “звичайної”, “реактивної” криміналістики.

Висновки. Теорія ставить перед криміналістикою завдання не лише з допомоги у розслідуванні кримінальних правопорушень, але так само – і з запобігання і попередження їх вчиненню. Так звана проактивна діяльність має у своїй підставі дещо набагато менш конкретне, ніж юридичний факт правопорушення – загрозу, імовірнісну, непевну подію у майбутньому. Тому загроза, здавалося б, утворює значно менший обсяг повноважень для правоохоронців. В свою чергу вторинна, допоміжна роль криміналістики має порівняно вузьке коло таких повноважень як чогось, що має бути забезпечено криміналістичною технікою чи методами. Спеціалісти і експерти державних спеціалізованих установ застосовують свої спеціальні знання здебільшого пост-фактум, в реактивному процесуальному режимі, яким є кримінальне провадження. Водночас виправданість наведеного підходу заперечує концепція позитивної кримінальної відповідальності та визначення процесу криміналізації як роботи з ідентифікації загроз, протидія яким може ефективно здійснюватися засобами кримінального права. Крім позитивної відповідальності і загальної превенції, Кримінальний кодекс виконує й іншу важливу місію – він формує вичерпний перелік (кримінальних) загроз, від яких держава має захистити себе, суспільство і громадян. Вказане означає і обов'язок державних органів, бути спроможними їм протидіяти, в тому числі – криміналістичним інструментарієм.

Оскільки правила криміналізації мають враховувати фактичну здійсненість протидії суспільно-небезпечним діянням, чинником криміналізації є технологічний розвиток та інше посилення спроможностей криміналістики. Цей чинник дозволяє переносити наявні загрози і ризики до категорії таких, яким можна протиставити конкретні тактичні і технічні рішення і технології. Таке розуміння місця криміналістики не вміщується в сформовану минулому столітті у криміналістиці “теорію криміналістичної профілактики”, яка номінально висувала до криміналістики вимоги сприяти органам досудового розслідування у їх роботі з запобігання під час розслідування. Не йдеться і про перебирання “проактивною криміналістикою” більш загальних і масштабних завдань з кримінологічного попередження. Ключовим для розуміння запропонованої функції криміналістики є те, що її проактивність вже наразі забезпечує вельми широке коло суб'єктів, адже уключає всі заходи ускладнення, унеможливлення чи підвищення до високого рівня імовірності викриття зловмисника. Водночас, більш широкому забезпеченню захисту правоохоронюваних інтересів посприяло би усвідомлення переваг наділення криміналістики проактивною функцією. Оскільки попри певні труднощі проактивна парадигма укорінюється, зокрема, в правоохоронну роботу, можна прогнозувати запит практики на забезпечення криміналістикою широкого кола конкретних заходів запобігання вчиненню кримінальних правопорушень.

⁶ Приклад: кримінальна відповідальність за контрабанду – тобто переміщення поза митним контролем (чи з приховуванням від нього), зокрема, культурних цінностей (ст. 201 КК України). Не лише недопущення, але навіть своєчасне припинення не може наразі спиратися на криміналістичну підтримку у разі, якщо предметом такого переміщення є такі цінності в нематеріальній (цифровій) формі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Криміналістика: метод. рек. до спецкурсу / уклад. А. П. Гусак, І. В. Гончаров, О. В. Крикунов. Луцьк: Волинськ. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2022. 91 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/21094/3/Kriminalistyka.pdf> (дата звернення 03.06.2025).
2. Перлін С. І. Значення експертної профілактики для запобігання злочинам. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу*. Харків, 2017. С. 152–153. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/08_11_2017/pdf/69.pdf (дата звернення: 27.05.2025).
3. Шевчук В. Криміналістична профілактика злочинів та її роль у побудові методики розслідування: дискусійні проблеми. *Вісник Академії правових наук України*. № 2 (29). С. 173–180. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4680/1/Shevchuk_173.pdf (дата звернення: 27.05.2025).
4. Рекомендації Комітету з питань етики щодо припинення (обмеження) використання джерел інформації держави-агресора в наукових публікаціях. Затверджено Комітетом з питань етики. Протокол № 36 (46) від 30.11.2023 / Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. URL: <https://shorturl.at/aQLFz> (дата звернення: 27.05.2025).
5. Тomin С. В. Об'єкт та предмет профілактики кримінальних правопорушень як окремого вчення криміналістики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 3(12). С. 123–127. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v3_2016/27.pdf (дата звернення: 27.05.2025).
6. Reiss R. A. Manuel de police scientifique (technique). Vol. I. Vols et homicides. 1911. Suisse. Imprimeries reunies s. a. Lausanne. URL: <https://archive.org/details/manueldepolicesc01reis/page/57/mode/1up?view=theater> (дата звернення: 27.05.2025).
7. Криміналістика : мультимедійний навчальний підручник / П. Є. Антонюк, А. О. Антошук, О. О. Вакулик та ін. *Національна академія внутрішніх справ. Кафедра криміналістики та судової медицини*. URL: <https://arm.navs.edu.ua/books/criminalistics/info/lec22.html> (дата звернення: 27.05.2025).
8. Маркус В. О. Криміналістика. Навчальний посібник. Київ: Кондор, 2007. 558 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/KONDOR1/CD/KRIMINALISTIKA2007.pdf (дата звернення: 27.05.2025).
9. Гусак А. П. Основи криміналістичної техніки: навчально методичні рекомендації до наукового компоненту. Луцьк: Волинськ. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2023. 80 с. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/22694/5/Osn_krym_tekh.pdf (дата звернення: 27.05.2025).
10. Becker G. Crime and Punishment: An Economic Approach. *Journal of Political Economy*. 1968. Vol. 76. № 2. JSTOR. URL: <http://www.jstor.org/stable/1830482> (accessed 30 June 2025).
11. Запобігання та контроль організованої злочинності: Стратегія Європейського Союзу на початок нового тисячоліття (2000/C 124/01) : Рекомендації від 01.01.2000 / Європейський Союз. *Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності*. 2002. № 11. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_233#Text (дата звернення 02.06.2025).
12. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union – Part three: Union policies and internal actions – Title V: area of freedom, security and justice – Chapter 4: Judicial cooperation in criminal matters. *Official Journal*. № 115. 09/05/2008. P. 0081. *EUR-Lex* URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2008/art_84/oj (accessed 30 June 2025).
13. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament – Crime prevention in the European Union (COM/2004/0165 final). *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52004DC0165> (accessed 30 June 2025).
14. Council Decision of 28 May 2001 setting up a European crime prevention network, *Official Journal*. № 153. 08.06.2001. P. 1. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2001/427/oj/eng> (accessed 30 June 2025).
15. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 40. Ст. 2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 27.05.2025).
16. Кримінальний кодекс України. Кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 27.05.2025).
17. Гритенко О. А. Покарання за залишення в небезпеці у законодавстві деяких зарубіжних країн та України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2022/131.pdf (дата звернення: 23.05.2025).
18. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA%96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 23.05.2025).
19. Про оперативно-розшукову діяльність. Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22, ст.303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення 19.06.2025).
20. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів. Закон України від 23 грудня 1993 року № 3781-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 11. Ст. 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text> (дата звернення 19.06.2025).
21. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Закон України від 23 грудня 1993 року № 3782-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 11. Ст. 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text> (дата звернення 19.06.2025).
22. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення 21.05.2025).
23. Steal, deal and repeat – How cybercriminals trade and exploit your data – Internet Organised Crime Threat Assessment. Publications Office of the European Union. Luxembourg, 2025. 26 p. *Europol*. https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/Steal-deal-repeat-IOCTA_2025.pdf (дата звернення 21.05.2025).
24. Про основи національної безпеки України. Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV [втратив чинність на підставі Закону № 2469-VIII від 21.06.2018]. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (дата звернення 19.06.2025).
25. Стратегія національної безпеки України "Безпека людини – безпека країни". Затверджено Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. *Урядовий кур'єр*. 2020. 16 вересня. № 179. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення 19.06.2025).
26. Шеклі Р. Сторожовий птах [Watchbird]. *УкрЛіб*. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=4349> (дата звернення 19.06.2025).
27. Дік Ф. К. Звіт меншості. *Повне зібрання короткої прози*. Том 3. / з англ. пер. Є. Полякова, Г. Гнедкової; ред. Л. Пішко. Київ : Видавництво Жупанського, 2023. 1954–1963. С. 356–397. *Чтиво*. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Philip_Dick/Povne_zibrannia_korotkoi_prozy_Tom_3_19541963.pdf (дата звернення: 20.06.2025).
28. Дяченко М., Дяченко С. Пандем [Pandem]; пер. О. Негребецький. Харків : Фоліо, 2010. 411 с. *Чтиво*. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Diachenko_Maryna/Pandem/ (дата звернення: 30.06.2025)
29. Шостко О. Ю. Біологічні та психологічні теорії пояснення злочинної поведінки неповнолітніх у США. *Теорія і практика правознавства*. 2015. Вип. 1 (7). URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17144/1/Shostko_2015-1.pdf (дата звернення: 20.06.2025).
30. Зарубіжні концепції причин злочинності : Лекція з дисципліни "Кримінологія" / Кафедра кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ. *Національна академія внутрішніх справ*. URL: <https://www.navs.edu.ua/files/kafedru/kkv/lectures/kriminolog/10.docx> (дата звернення: 20.06.2025).
31. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 року № 638-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 25. Ст. 180. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення: 20.06.2025).
32. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції. Закон України від 12 серпня 2014 року № 1631-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 39. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1631-18#Text> (дата звернення: 20.06.2025).

33. Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України від 26 серпня 2014 року № 872/88/537 : наказ Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора; Служби безпеки України ід 02.01.2024 № 2/1/2. *Офіційний вісник України*. 2024. 15 лютого. № 14. Ст. 941. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0079-24#n6> (дата звернення: 20.06.2025).

34. Методологія оцінювання ризиків та загроз організованої злочинності в Україні / І. М. Гриненко, А. Ю. Ковальчук, В. С. Літновський, Д. М. Прокоф'єва-Янчиленко, Б. В. Сокрут. Київ. Атіка, 2012. 252 с.

35. Правила дорожнього руху. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306. *Офіційний вісник України*. 2001. 26 жовтня. № 41. С. 35. Стаття 1852. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.06.2025).

36. Пащенко О. О. Соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність : монографія. Харків : Юрайт, 2018. 446 с. URL: <https://shorturl.at/UTmq3> (дата звернення: 20.06.2025).